

| GÖRAN MALMSTEDT: *En förtrollad värld: Förmoderna föreställningar och bohuslänska troldomsprocesser 1669-1672*, Nordic Academic Press, Lund 2018, 237 s., 208 SEK.

Under en storm i 1669 gik et fiskerskib ned ud for Bohuslens kyst, og de ombordværende fiskere druknede. En tragisk ulykke, som indirekte endte med at koste flere end de stakkels omkomne fiskere livet. Samme år beskyldte Sören Mästare kvinden Anna i Holta for at have kastet trolddom på ham og forårsaget hans impotens, og således begyndte sagen at rulle. Flere stod frem og anklagede Anna for trolddom, og skibsforliset blev koblet sammen med Annas trolddomsrygte. Anna selv endte med at udlægge flere hekse i lokalsamfundet som medskyldige, og da processerne fandt deres afslutning i 1672, var 28 mennesker blevet henrettet.

De bohuslenske processer fandt sted samtidig med de noget mere omfangsrige troldomsprocesser i perioden 1668-1672 i Dalarna, Norrland og Stockholm, kendt som *det stora oväsendet*, men alligevel regnes processerne i Bohuslen ikke som medhørende hertil. Processerne under *det stora oväsendet* var kendetegnet ved, at det var børn, som kom med anklager om, at voksne havde ført dem med til Blåkulla til heksesabbat. I Bohuslen derimod var det voksne, der anklagede andre voksne.

Selv om titlen på bogen kunne forlede en til at tro det, så er det ikke de bohuslenske processer i sig selv eller deres konsekvenser, der er undersøgelsens hovedfokus. Göran Malmstedt, der tidligere mest har arbejdet med mentalitets- og følelseshistorie, begynder med at præsentere bogens omdrejningspunkt: det fortryllede verdensbillede i det tidligt moderne svenske samfund. For at sætte det ind i periodens kontekst bliver både Europas og Sveriges hekseprocesser kort opridset, hvorefter Malmstedt opstiller undersøgelsens formål samt positionerer værket. Den eksisterende forskning bliver kyndigt gennemgået, om end mange af de nyere værker om nordisk trolddomshistorie er fraværende. Ydermere er der ingen årstal påført de forskellige af Malmstedt benævnte forskeres arbejde, så man kan som læser vanskeligt danne sig et overblik over, hvilken forskning der er den nyeste. Bogen er naturligvis henvendt til forskere såvel som læsere uden for universitetsverdenen, og derfor kan det tænkes, at de mange årstal er blevet luget ud til fordel for en mere glidende læseoplevelse. Trods gode intentioner om at gøre værket mere tilgængeligt for en bred kreds så mangler der til stadighed en forklaring på, hvorfor Malmstedt har valgt at bygge sin forskningsoversigt på værker af meget ældre karakter, når nyere eksisterer. Hans behandling af de dansk-norske forhold kunne have vundet meget ved at blive belyst gennem eksempelvis Jens Christian V.

Johansens *Da djævelen var ude* fra 1991, som Malmstedt endda har anført i værkets litteraturliste, men ikke bruger, eller ved bidrag af Tyge Krogh, Louise Nyholm Kallestrup eller Ditlev Tamm, som end ikke optræder dér.

Bogen er opdelt i fire hoveddele. Den første del omhandler selve de bohuslenske troldomsprocesser, hvor der bliver redegjort for forløbet og de involverede aktører samt selve den hændelse, der udløste troldomsprocesserne: skibsforsliset ud for Mollösund. Malmstedt henviser til Emanuel Linderholm, der har beskrevet de bohuslenske processer mere dybdegående, og derfor er afsnittet mere ment som en oversigt end en grundig redegørelse. Et vigtigt forhold her, som Malmstedt ikke nævner, er, at Linderholm skrev sit værk tilbage i 1918.

De anklagede blev under de bohuslenske processer udsat for vandprøven, og synes alle at have gennemgået pinligt forhør, hvilket vil sige tortur. Rækkefølgen var kort sagt, at først kom et forhør, så vandprøve, tortur og afslutningsvist endnu et forhør. Der kunne være flere omgange af forhør undervejs. De anklagede kunne skifte forklaring undervejs og eksempelvis trække deres tilståelse, hvad end den var fri eller fremkommet under tortur, tilbage ved næste forhør. Andre gange holdt de anklagede fast ved deres tilståelse, men ifølge Malmstedt ud fra en forståelse af, at hvis de tilstod at være blevet forført til djævlens side, så fremstod de mere som ofre end velvillige udøvere og kunne måske tænkes at få en mildere straf. Dette var dog ikke tilfældet.

Malmstedt fremhæver, at et af de bemærkelsesværdige træk ved netop disse processer var, at der blev givet tilladelse til, at tortur måtte anvendes før afsagt dom. Dog giver han på side 21 som begrundelse, at da hele provinsen var „tämligen nyerövråd gällde i viss utsträckning fortfarande danska rättsregler. Det innebar bland annat att tortyr var accepterad i troldomsrå och kunde omnämnas öppet i protokollen från rannsakingarna.”

Den danske lovgivning bliver benyttet igen på side 34-35 som begrundelse for den anvendte tortur under de bohuslenske processer, og det sker med reference til Linderholms førnævnte 100 år gamle værk, men i Danmark var tortur kun tilladt i forbindelse med trolddomssager efter afsagt dom. Dette er et af de steder, hvor Johansen, Kallestrup, Krogh og mange andre nyere forskere med fordel kunne have været konsulteret i stedet. Tortur var ikke lovligt at anvende til at frembringe tilståelser, men kun til at få den dømte til at udlægge andre troldfolk og bekende hele sin synd. Ydermere måtte udlæggelserne alene ikke anvendes som bevis mod en mistænkt troldkvinde eller troldkarl. Der skulle fremlægges yderligere bevis, før det førte til dom. Der findes naturligvis sager, hvor forbuddet mod anvendelse af tortur under processen ikke blev overholdt, men dette skete ikke med bag-

grund eller fortolkning i loven, der siden 1547 klart havde udtrykt, at pinligt forhør ikke måtte anvendes, før en dødsdom var afsagt.

Uanset spørgsmålet om lovligt anvendt tortur med baggrund i den danske lovgivning så fremstår det nyligt svensk indlemmede Bohuslen som et spændende perspektiv, som det havde været interessant, om Malmstedt havde forfulgt yderligere. Indtil 1658 havde Bohuslen været en del af Norge. Hvorledes påvirkede dette sagerne og ikke mindst den forestillingsverden, som Malmstedt netop søger at belyse så indgående? Malmstedt nævner senere, at den danske 1617-forordning om trolddom havde haft en indflydelse i hele Sverige og ikke kun i de områder, der havde været under dansk lovgivning. Forordningen var interessant af flere årsager: Den markerede 100-års dagen for Reformationen, og med den blev den teologiske definition af trolddom optaget i loven. Det blev stadfæstet, at al magi, både den gavnlige (hvide) i form af signen, manen og beskyttelse mod forgørelse såvel som den skadevoldende (sorte), var forbudt, og alle stammede fra djævelen. Desuden kriminaliseredes også brugerne af de kloge folk, uanset om der var tale om hvid eller sort magi, og forfølgelserne blussede kraftigt op i årene efter forordningens udstedelse i Danmark. Det påvirkede også Sverige.

Malmstedt bruger ydermere et par andre eksempler fra Danmark til at sammenligne forestillinger om det magiske, bl.a. ideen om at nedsætte små kobberfigurer af heste i vand for at påvirke vejret. Denne forestilling eksisterede både i Bohuslen og ved den vestjyske kyst. Netop denne vinkel kunne været udforsket mere udtømmende og have givet en spændende viden om, hvorvidt den forestillingsverden, som Malmstedt opridses, havde flere træk til fælles med den danske.

I bogens andet afsnit, *Verklighetens dimensioner*, analyserer Malmstedt to forskellige emner: drømme og hamskifte. Flere af de anklagede berettede, at de enten havde drømt noget troldomsrelateret, eller at nogle af de indrømmede begivenheder havde været så sælsomme, at de havde føltes som en drøm. Her skriver Malmstedt sin analyse ind i datidens diskussion af djævlens kræfter som håndgribelig realitet eller dæmonisk blændværk: Tog heksene reelt af sted til eksempelvis Blåkulla, eller drog de afsted i drømme, mens deres fysiske krop blev tilbage?

Næste emne, om troldfolkene kunne skifte skikkelse, og hvordan de formåede dette, følger delvis op på drømmetemaet. Her trækker Malmstedt på både den europæiske tro på heksenes evne til at tage dyreform, og den gamle nordiske folketrostradition med hamskifte, særligt til fugle. Dette bliver et ambivalent forhold, da hamskifte i folketroen ikke nødvendigvis har været ondt førhen, men i processerne bliver det koblet op på en diabolisk pagt.

Magiske domäner er bogens tredje afsnit. Her trækkes både på følelseshistoriens teorier ved at fokusere på, hvilke følelser der synes at have været særligt tilknyttet trolddom – vrede – og den frygt, der omgærdede den, og på troen på ordets magt og på de fysiske genstandens betydning, hvorunder de nedsunkne kobberheste blev fremdraget. Malmstedt giver en god diskussion af, hvordan de svageste i samfundet kan have anvendt frygten for det talte ords magt til at genvinde en form for kontrol og tage til genmæle over for socialt og fysisk stærkere individer, men dette var en strategi, der indebar risici. Herved kunne et trolddomsrygte etableres og sidenhen komme tilbage og ramme én, som det ses med flere af de anklagede. Dette er et af Malmstedts stærkeste kapitler, og hans kendskab til forskningen i følelser og mentalitet ses her tydeligt.

Bogens fjerde afsnit, *Övernaturliga makter*, behandler datidens teologiske lære og tro. Troen på Gud var tydelig, men at Gud ville komme en uskyldigt anklaget til hjælp, synes ifølge Malmstedt ikke at have været den opfattelse, folk havde. Derimod ses det i kilderne, hvordan Gud bliver trukket frem som en trussel eller en måde at generhverve sig en form for ære inden henrettelserne. Flere af de dømte påberåber sig Gud: Alle de implicerede kommer til at stå til regnskab for den dømmende Herre for deres uretfærdige dom over de dødsdømte.

Malmstedt tager udgangspunkt i den tidlige moderne forestillingsverden i Sverige, hvor det magiske og det overnaturlige aldrig var langt væk. Bogen leverer en gedigen gennemgang af de forestillinger, som herskede i det tidlige moderne samfunds magisk-religiøse verdensbillede. Dog opereres der ofte med en markant forskel mellem den folkelige og den elitære opfattelse af trolddom, hvor de senere års forskning har problematiseret den meget skarpe dikotomiske forståelse af „populær“ og „elite“. Det kunne have været interessant, om Malmstedt havde knyttet en bemærkning hertil. En ting får Malmstedt dog slået fast på side 182: „At världen var förtrollad utgjorde en allmän uppfattning som delades av alla, lärda och lekmän, män och kvinnor, unga och gamla.“ Det står lidt i kontrast til hans tidligere adskillelse af almuen og elitens trosverdener, men bløder dog op for, at alle i en eller anden grad var påvirket af deres samtids kulturelle og åndelige forestillinger.

En förtrollad värld er et grundigt case study, hvor den bagvedliggende forestillingsverden undersøges mere end selve processens forløb, og bogen leverer nogle fine skildringer af drømmes betydning, troen på hamskifte og det allestedsnærværende overnaturlige i hverdagen. Malmstedt beskriver klart, hvad bogens formål er, og indfrier ambitionen ved at fokusere på den bagvedliggende mentalitet og forestillingsverden, som de implicerede levede med og i. Værket formår at give en

ny vinkel på at forstå den mentalitet, som lå bag processerne og de implicerede. Troede de anklagede, særligt de, der tilstod, virkelig selv, at de havde bedrevet trolddom? Det er et vanskeligt spørgsmål at belyse i forskningen, da de anklagedes tanker om processerne sjældent er tilgængelige i dag. De må tolkes igennem retsprotokoller og dombøger. Malmstedts tidligere forskningsområder og fokus på mentalitets- og føleleshistorie ses i høj grad igennem hans teori om drømme- og opfattelse og betydning for folk. Hans vinkel med deres betydning for opfattelsen af virkelighed og oplevelser er interessant, fordi den giver en teoretisk ramme til at forstå, hvordan nogle af de anklagede angiveligt kunne ende med at finde det plausibelt, at de virkelig havde givet sig djæveln i vold

Bogen afsluttes med en diskussion af hele den fortryllede verdensopfattelse, efterord, bilag, noter, kilder og litteratur. Det er overskueligt opstillet og giver en nem adgang til diverse kilder. Hvert afsnit indledes med en kunstfærdig lille illustration i samme skitseform som omslagets illustration og Malmstedts tidligere bog, *Bondetro og kyrkoro: Religiøs mentalitet i stormaktstidens Sverige*, fra 2002.

Overordnet set er der tale om et solidt arbejde, der, trods et retshistorisk perspektiv, som kunne have været bedre, og en lettere uoverskuelig forskningsoversigt, der forsømmer vigtig nyere litteratur, er formidlet på overskuelig vis, så også det bredere publikum er inkluderet, og som giver et nyt drømmeperspektiv til forståelsen af processernes forløb.

Maria Østerby Elleby

- | LARS CHRISTENSEN: *Svenskekrigene 1657-60. Danmark på randen af udslettelse*. Kristeligt Dagblads Forlag: København 2018. 624 s., 300 kr.
- | SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN: *Svenskekrigene*. Aarhus Universitetsforlag: Aarhus 2018. 100 s., 100 kr. (Med noter og litteraturliste på 100danmarkshistorier.dk.)

Her er to bøger om helt det samme emne. Med „svenskekrigene“ menes der nemlig i begge tilfælde de to krige med Karl Gustav 1657-1658 og 1658-1660. De to bøger er udgivet samme år. Begge er rettet mod en bred læserkreds og bygger på den eksisterende forskningslitteratur med punktvis brug af udgivne kilder. Men her hører lighederne også op. Den ene er omkring ti gange længere end den anden, når man tager hensyn til sidernes størrelse, og forklaringsinteressen er heller ikke den samme.